

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทุนวิจัยงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. 2548

รายงานวิจัย

วัฒนธรรมคนไทย ภาคอีสานเหนือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
โดย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.บุญกร สำโรงทอง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปกรณ์ รอดช้างเพื่อน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภัทรวดี ภูชญาภิรมย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ขัม พรประสิทธิ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทุนวิจัยงบประมาณแผ่นดิน พ.ศ. 2548

รายงานวิจัย

วัฒนธรรมคนครีไทย ภาคอีสานเหนือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
โดย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.บุญกร สำโรงทอง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปกรณ์ รอดช้างเพื่อน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กัทรวดี ภูชญาภิรมย์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ขัม พรประสิทธิ์

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมคนดีไทยภาคอีสานเหนือ” ผู้ศึกษาวัฒนธรรมคนดีอีสานในด้านประวัติและวิถีทางการ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการถ่ายทอดคนดี วัฒนธรรมการบรรเลงและกรรมวิธีการสร้างของเครื่องคนดีรวมทั้งคุณภาพเสียง

ผลการศึกษาพบว่าวิถีทางการคนดีภาคอีสานเหนือแฝิดกับ “ประเพณีอีดสินสองกองสินสี่” ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่ส่งผลต่อวิถีทางการคนดีภาคอีสานเหนือ คือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งมุ่งขยายโครงสร้างพื้นฐาน และการสื่อสารมวลชนซึ่งได้นำความเจริญแบบใหม่เข้าสู่ภูมิภาคพร้อมกับคนดีแบบใหม่ วิถีทางการคนดีภาคอีสานเหนือยังคงมีต่อไปตราบเท่าที่คนดียังคงเป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจการบันเทิง และองค์กรรัฐยังคงส่งเสริมให้ “ประเพณีอีดสินสองกองสินสี่” ยังคงเป็นประเพณีของสังคมอีสาน

คนดีอีสานเหนือได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งโดยวิธีมุขปาระ การเรียนการสอนมักดำเนินที่บ้านครู ครูและศิษย์ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน ศิลปินที่เชี่ยวชาญจะถ่ายทอดความรู้เรื่องพิธีกรรมการบูชาครูไปยังอนุชน ซึ่งถือเป็นประเพณีที่สำคัญสำหรับผู้เริ่มเรียนและผู้แสดง เครื่องบูชาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมให้วัครุสະหอนความเชื่อของศิลปินซึ่งมีความเชื่ออันมีอิทธิพลของศาสนาที่คุณในห้องถินยึดถือเข้ามาเกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาวัฒนธรรมการบรรเลงคนดีพื้นบ้านอีสานเหนือพบว่า คนดีอีสานเหนือมีการแสดงคงหมอมลำที่ถือเป็นเอกลักษณ์ประจำภาคและมีแก่นเป็นเครื่องคนดีที่สำคัญประกอบการแสดง นอกจากนี้ยังพบว่ามีวงโปงลางซึ่งประกอบด้วย โปงลาง แกน พิน โหวต กลองอีสาน และกັນແກັນ ซึ่งเป็นวงประจำท้องถินที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย วัฒนธรรมหมอมลำแบ่งออกเป็น 8 ประเภท ส่วนลายเพลงจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม มีการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง การบรรเลงคนดี สามารถใช้การประสานเสียงขึ้นพื้นกับทำนองหลัก แต่เปลี่ยนบันไดเสียงไปมา ผู้บรรเลงสามารถใช้ปฏิภาณให้พริบ ส่วนหมอมลำสามารถเดินเสียงสูง ต่ำในบทกลอน โดยใช้ภาษาสอคล้อลงกลอนกளືนทั้งนี้การเรียกชื่อบา เพลงและเครื่องคนดีของแต่ละท้องถินจะแตกต่างกัน คนดีพื้นบ้านอีสานเหนือ จะใช้บรรเลงและแสดงในงานบุญ งานประเพณีประจำถิน ไม่นิยมแสดงในงานศพ

กรรมวิธีการสร้างและคุณภาพของเครื่องคนดีไทยอีสานเหนือในส่วนการสร้างเครื่องของช่างพิณและกลองฆาวยังคงเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญและกรรมวิธีแตกต่างกันขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการสร้าง ทั้งนี้รูปทรงและขนาดสัดส่วน สะท้อนถึงความเชื่อและเอกลักษณ์ของแต่ละจังหวัด อย่างไรก็ตามช่างทั้งหมดยังใช้วัสดุเหมือนกันคือใช้ไม้ขัน ในการสร้างกล่องกันยาให้ไม้มหาดและไม้ขัน ในส่วนการประเมินคุณภาพเครื่องคนดีพบว่ารูปทรง ความสมดุลทางกายภาพ และคุณภาพเสียง คือปัจจัยหลักที่มีความสำคัญมากในการพิจารณาคุณภาพเครื่องคนดีทั้งพิณอีสานและกลองกันยา

Abstract

The research aims to explain music culture of the upper northeastern Isan region of Thailand in relation to the history, transmission and belief, performance methods, and the process of instrument making and its quality. The scope of the research encompasses the upper part of northeastern region which includes fifteen provinces.

The research findings show that the development of northeastern Isan music is part of the "Hed 12 Klong 14" tradition, which has been the way of life of Isan people. The major change influencing the development of northeastern Isan music was caused by National Economic and Social Development Plans, which aimed to expand the basic structure and communication. The advancement of transportation and communication had made way for other values to be introduced and integrated into Isan communities. The development of northeastern Isan music is an ongoing process as long as the entertainment business constantly incorporates and appropriates Isan music, and the government sectors continue to promote the "Hed 12 Klong 14" tradition as part of Isan tradition.

With regard to Isan's music transmission and its belief, Isan music has been transmitted from generation to generation by memorization. Lessons always took place at the teacher's home. Thus, teachers and students develop close relationships. The artists also pass down the revered tradition of paying homage to teachers as a significant ritual to the younger generations of students. At present, this ritual is still crucial to the beginning of initiating teacher-and-student relationships prior to accepting students as members of the teachers' schools. The typical offerings in this ritual reflect the beliefs of the people whom are involved. There are also some myths about spirits and gods involved with the ceremony, which are vital in ensuring a successful performance.

In analysis of performance styles and methods, the data collected from research fieldwork shows that the music culture of the upper northeastern Isan region is characterized by moh lum (a vocal performance) and wong pong lang (an ensemble consisting of ponglang, khean, pin, whote, drum, and gubgap). A moh lum singer is normally accompanied by a khean player. Moh Lum can be classified into eight categories, and there are three major musical genres for wong pong lang. Furthermore, the performance methods are continuously developed and practiced. The musicians use harmonization by extending the primary pitches of the melody to counterpart the main melody. It was also common to find that this type of harmonization also concurs with transposition of melodies from one scale to another. Musicians also use improvisation as a vehicle of self-expression in contrast to their musical inheritance. Maw lum singers used a wide range of pitches to elaborate on the lyrics. Though given different names, it was also not uncommon to find the same songs and same instruments among many groups of musicians and singers.

In conclusion, the process of constructing Isan lutes and Isan long drums among instrument makers is found to be varied dependent upon the objectives, inspirations, and personal interests: varieties reflect cultural identities of each community. While some makers emphasize the quality of sound, the others focus on the shape and physical appearance. According to the professional artist opinions on comparing the quality of sound, it is agreed that the idealistic tone quality of acoustic Isan lutes should be mellow and clear. The idealistic tone of Isan long drum should be loud enough to be heard from a long distance to ensure the transmission of sound in outdoor procession.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนผู้เสียภาษีอากรให้กับรัฐบาล เพราะงานประมาณที่ผู้วิจัยนำมาจัดทำงานวิจัย ขึ้นนี้ ได้รับจากงบประมาณแผ่นดินที่รัฐบาลจัดสรรให้กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ที่สนับสนุนทุกท่านได้แก่ ประชาชนไทย เจ้าของทุนวิจัย ฉบับนี้ และขอขอบคุณ รศ.ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโронน์ คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ที่สนับสนุน และช่วยผลักดันให้ผู้วิจัยรับทำงานวิจัยขึ้นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งขอขอบพระคุณสำนักวัฒนธรรม จังหวัด กทมสินธุ์ ขอนแก่น ขัยภูมิ นครพนม มหาสารคาม มุกดาหาร บุรีรัมย์ ร้อยเอ็ด เลย ศกลนคร หนองคาย หนองบัวลำภู อุบลราชธานี ที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือ ประสานงานกับศิลปินในพื้นที่ให้และอ่านวิเคราะห์ความสะท้อนในทุกด้าน ทำให้มีจำนวนศิลปินที่ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ตามเป้าหมายที่กำหนด

งานวิจัยนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่ได้รับความร่วมมือจากศิลปินทุกท่านตามที่ได้กล่าวมาไว้ในภาคผนวก ซึ่งผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านทั้งหลายที่ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ทั้งยังให้ข้อมูลต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยนี้อย่างมาก ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณศิลปินทุกท่านด้วยความสำนึกในพระคุณยิ่ง

คณะผู้วิจัย

**ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 ประวัติและวิวัฒนาการของคนครีไทยภาคอีสานเหนือ	7
2.1 คนครีในวิถีชีวิตของคนอีสานเหนือ	9
2.2 วิวัฒนาการคนครีอีสานในบริบทการเปลี่ยนแปลงของ สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม	19
2.2.1 การขยายเส้นทางคมนาคมกับวิวัฒนาการของคนครีอีสาน	19
2.2.2 วิวัฒนาการจากการรับอิทธิพลวัฒนธรรมต่างประเทศ	32
2.3 การแพร่หลายของคนครีอีสานภายหลังรัฐบาลส่งเสริมคนครีพื้นบ้าน	54
2.3.1 นโยบายรัฐบาลในการสนับสนุนคนครีพื้นบ้าน	54
2.3.2 ธุรกิจการบันเทิงกับวิวัฒนาการของคนครีอีสาน	69
บทที่ 3 ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม การถ่ายทอดคนครีไทย ภาคอีสานเหนือ	78
3.1 การสืบทอดความรู้คนครีอีสานเหนือ	78
3.2 พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอด	116
3.3 สรุปและวิเคราะห์ผล	145
3.3.1 การถ่ายทอดความรู้	145
3.3.2 ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในการถ่ายทอดความรู้	151
บทที่ 4 วัฒนธรรมการบรรเลงคนครีไทยภาคอีสานเหนือ	162
4.1 ความเป็นมา	162
4.2 บริบทที่เกี่ยวข้อง	164
4.2.1 ความหมายของคำสำคัญ	164
4.2.2 ตัวนำเครื่องคนครีพื้นบ้านอีสานเหนือ	174
4.2.3 ผู้ฯ สอง ก้อน	178
4.3 วัฒนธรรมการแสดงหมอดำ	192
4.4 ระเบียบวิธีการบรรเลงวงคนครีพื้นบ้านอีสานเหนือ	237

4.4.1	วัฒนธรรมคนครีกกลุ่มจังหวัดอีสานเหนือ 14 จังหวัด	237
4.4.2	เครื่องคนครีที่ปรากฏในพื้นที่อีสานเหนือ 14 จังหวัด	238
4.4.3	วงศ์ตระกูลที่ปรากฏในพื้นที่อีสานเหนือ 14 จังหวัด	242
4.4.4	ระบบเตียงเครื่องคนครี	251
4.4.5	วิธีการบรรเลงเครื่องคนครีหลักและระเบียบวิธีการบรรเลง วงศ์ตระกูลบ้านอีสานเหนือ	270
4.4.6	ลายเพลงอีสานเหนือ	296
4.4.7	ลายเพลงวงโหรอีสาน	325
4.4.8	โอกาสที่ใช้ในการบรรเลงวงศ์ตระกูลบ้านและการแสดงหมอดำ	328
4.5	สรุปท้ายบท	332
บทที่ 5	การสร้างและคุณภาพเสียงของเครื่องคนครีอีสาน	338
5.1	ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเครื่องคนครีภาคอีสานเหนือ	338
5.2	ขั้นตอนการสร้างพิณอีสานและกล่องหาง	363
5.3	การประเมินคุณภาพเสียงพิณอีสานและกล่อง	434
5.4	สรุป	455
บทที่ 6	บทสรุป	459
	บรรณานุกรม	467
	ภาคผนวก	484

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย